

Dariusz Gluch
Warszawa

Senjimon w tradycji piśmiennictwa japońskiego

Zgodnie z przekazami utrwalonymi w kronikarstwie starochińskim w 213 roku p.n.e. Lǐ Sī 利斯, kanclerz dworu dynastii Qín 秦, wydał edykt nakazujący spalenie zgromadzonych do tej pory ksiąg – wszystkich oprócz tych, które zawierały wiedzę z zakresu medycyny, rolnictwa i wróżbiarstwa. Miał nadzieję, że dzięki tej decyzji ówczesna myśl filozoficzna zostanie ostatecznie oczyszczona z konfucjanizmu, a nowe księgi będą odtąd zapisywane jednym stylem – ‘pismem małopieczęciowym’ (chiń. *xiǎozhuàn*, jap. *shōten* 小篆). Zniszczono wówczas wiele oryginałów tekstów konfucjańskich, których treść nie przepadła jednak bezpowrotnie. Wkrótce bowiem, podczas panowania następnej dynastii Hàn 漢 (202 r. p.n.e.–220 r. n.e.), zrekonstruowano zniszczone zabytki literatury, w tym najważniejsze księgi zawierające doktrynę konfucjańską, i przyjęto obowiązującą odtąd wersję kanonu dzieł konfucjańskich. W okresie tym udoskonalone zostały przybory do pisania oraz technika produkcji papieru. Spowodowało to zmianę kształtu ideogramów, gdyż użycie pędzla i tuszu utrudniało uzyskiwanie niektórych linii zapisu. W ten sposób, u schyłku zachodniej dynastii Hàn powstało tak zwane ‘pismo kancelaryjne’ (chiń. *lishū*, jap. *reisho* 隸書), które zastąpiło używane dotąd pismo małopieczęciowe¹. Wkrótce utrzymało się ono i zaczęło funkcjonować jako standard, który w języku chińskim nazwano *hànzi* 漢字 (jap. *kanji*, kor. *hantcha*, wiet. *Hán tự*), czyli ‘znaki Dynastii Hàn’.

Uważa się, że cywilizacja chińska ukształtowała się ostatecznie w okresie dynastii Hàn i wtedy także inne kraje regionu, pozostające pod wpływem kultury chińskiej, takie jak Korea, Wietnam i Japonia, przejmowały w szerokim zakresie znaki pisma chińskiego i wiedzę, która była za ich pomocą utrwalona. W ten sposób do języków wschodnioazjatyckich zaadoptowany został system zapisu tekstów za pomocą znaków chińskich, a razem z nim przeniknęła sinokseniczna warstwa leksykalna. Ponieważ jednak klasyczny język chiński różnił się typologicznie od języków, do których było inkorporowane pismo, zadomowił się w nich jako obcy podsystem gramatyczny, który rządzi się własnymi prawami².

Dzięki asymilacji klasycznej chińszczyzny przez języki krajów wschodnioazjatyckich, wytworzyła się charakterystyczna wspólnota kulturowa, którą w okresie Meiji Japończycy określali nazwą ‘jeden lud, jedno pismo’ 同種同文 *dōshu-dōbun* (także w wariacie 同文同種 *dōbun-dōshu*, w którym przedstawiona jest kolejność par znakowych w tetradzie), gdzie *dōbun* oznacza ‘jeden system znaków’, ‘jedno pismo’,

¹ Istotną rolę w tym procesie odegrał także słownik *Shuōwén Jiězì*, „Objaśnienie pisma i zrozumienie znaków” 說文解字 z I wieku n.e. autorstwa Xǔ Shèn 許慎, który objaśniał grafie znaków wielkopieczęciowych i małopieczęciowych, usystematyzował je według tzw. kluczy i podzielił na sześć kategorii.

² Zob. R. Huszcza, *Tetrazy klasycznochińskie w japońszczyźnie – wielosystemowość i współsystemowość wschodnioazjatycka* [w:] *Japonica*, t. 13, Nozomi, Warszawa 2000, s. 47–48.

a *dōshu* ‘jedna rasa [ludzka]’ (w tym wypadku rasa azjatycka)³. Rozwój tendencji nacjonalistycznych w Japonii na przełomie XIX i XX wieku spowodował jednak, że termin ten wyszedł z użycia.

Obecnie używany jest powstały w pierwszej połowie XX wieku w japońskim środowisku językoznawczym termin *krąg kulturowy znaków chińskich* (jap. *kanji bunkaken* 漢字文化圏), który oznacza krąg kulturowy, w którym znaki pisma ideograficznego odegrały znaczącą rolę w rozwoju języka oraz kultury⁴. Termin *kanji bunkaken* wiąże się więc przede wszystkim z klasyczną wiedzą i przekazami piśmiennictwa, które były wspólnym źródłem tych kultur i których odczytanie było możliwe dzięki upowszechnieniu znajomości ideograficznego pisma chińskiego, najpierw w kręgu elit, a w czasach nowożytnych także w niższych warstwach społecznych. Również współcześniej, pomimo licznych zmian, jakie zaszły w językach wschodnioazjatyckich, funkcjonuje w ich strukturach gramatycznych podsystem sinojapoński, który jest ich cechą charakterystyczną.

W okresie, kiedy następowała asymilacja chińskiego systemu ideograficznego do systemów językowych państw Dalekiego Wschodu, narzędziem upowszechniania znaków chińskich były głównie teksty buddyjskie, klasyka konfucjańska i kroniki. Czytelnikami takich tekstów mogły być jednak wyłącznie osoby gruntownie wykształcone, toteż równolegle tworzone były specjalne elementarze podręczniki, z których chińskie ideogramy mogli opanowywać również uczniowie w ramach edukacji dworskiej.

Jednym z takich podręczników, a w zasadzie traktatów dydaktycznych, który zyskał niezwykłą popularność nie tylko w Chinach, ale i poza ich granicami, jest *Księga tysiąca znaków* (chiń. *Qiānzìwén*, kor. *Ch’ōnjamun* 천자문, wiet. *Thiën tậ vãn*, 千字文). Podręcznik ten wyróżniał się spośród wielu traktatów tego typu przemyślaną formą, interesującą treścią odwołującą się do mitologii i do postaci najpopularniejszych myślicieli oraz pięknem wykonania kaligrafii – zgodnie z przekazami był bowiem napisany dla młodych książąt dworu cesarskiego.

Nie jest to arcydzieło literatury o wielkim znaczeniu, a współcześnie jego znajomość nie jest tak rozpowszechniona jak niegdyś. Tekst ten jednak doskonale posłużyć może jako przykład obrazujący, w jaki sposób powstawał w języku japońskim podsystem sinojapoński ze swymi regularnymi odpowiednikami synonimicznymi wyrazów japońskich oraz jako model przekładu z klasycznego języka chińskiego na język japoński, zarówno klasyczny, jak i współczesny.

W niniejszym artykule opisana zostanie pokrótce historia powstania *Księgi tysiąca znaków*, jej zadomowienie się w japońskiej tradycji piśmienniczej.

³ Szczegółowo o genezie terminu *kanjibunkaken* pisze A. Okajima, „*Kanji bunkaken*” to wa (<http://uwazura.up.seesaa.net/image/89AA938791E498p.pdf>); dostęp: 20.05.2008.

⁴ Pojęcie „kręgu kultury znaków chińskich” (*kanjibunkaken*) – rozpowszechnił Tōdō Akiyasu w publikacji wydawnictwa Iwanami Shoten 岩波書店 pt. *Iwanami kōza sekai rekishi*, „Historia świata – wykład wydanictwa Iwanami” 岩波講座世界歴史, ale pierwszym badaczem, który użył tego terminu jest najprawdopodobniej Konō Rokurō (河野六郎) w *Nihongo no rekishi* (*Historii języka japońskiego*, 日本語の歴史, t. 2, *Moji to meguriai*, *Spotkanie ze znakami pisma*) wydawnictwa Heibonsha. Według Suzukiego Masao 鈴木真喜男 termin ten funkcjonował wśród badaczy skupionych wokół Konō już w latach 50. ubiegłego wieku. Zob. A. Okajima, op.cit.

Autorstwo, czas i miejsce powstania

Poemat *Qiānzìwén* w tej formie, jaka przetrwała do dzisiejszych czasów, powstał najprawdopodobniej za czasów dynastii *Liáng* 梁⁵, a więc w latach 502–549 n.e.⁶. Istnieje wiele hipotez dotyczących jego autorstwa, dokładnego czasu i miejsca powstania.

Według wzmianek zawartych w kronikach⁷ *Liáng shū* (*Pisma dynastii Liáng*, 梁書) oraz *Nánshǐ* (*Historia Południa*, 南史), cesarz Wǔ 武帝 z dynastii *Liáng* miał zlecić uczonemu Zhōu Xingsì 周興嗣 (jap. Shū Kōshi, żyjący w latach 470–521) ułożenie poematu ze zbioru tysiąca ideogramów wykaligrafowanych Wang Xīzhī 王羲之 (jap. Ōgishi) – mistrza pędzla żyjącego w latach 303–361⁸. Więcej szczegółów o okolicznościach powstania *Księgi* dostarcza kronikarz Lǐ Chuò 李綽 żyjący w drugiej połowie IX wieku, za czasów dynastii Táng 唐, który odnotował, że cesarz Wǔ nakazał Zhōu Xingsì 周興嗣 napisać poemat w konkretnym celu – miał on być w istocie podręcznikiem do nauki czytania i pisania przeznaczonym dla młodych książąt na dworze. Lǐ Chuò dodaje także, że Zhōu Xingsì z powodzeniem sprostował temu zadaniu, tworząc w ciągu jednej nocy *Księgę tysiąca znaków*. Wysilek włożony w wykaligrafowanie księgi był jednak tak wyczerpujący, że twórca poematu miał podobno zupełnie osiwieć⁹.

Istnieją także przekazy historyczne wskazujące, iż poemat jest dużo starszy i może pochodzić sprzed VI wieku. Ōuyáng Xiū 歐陽修 (1007–1072)¹⁰ twierdził, że około stu znaków poematu mogło powstać nawet w pierwszym stuleciu naszej ery – za czasów dynastii Hàn 漢, a ich autorem miał być sam panujący wówczas cesarz Zhāng 章 (78–88). Inne hipotezy wiążą się z faktem, że Zhōu Xingsì nie podał siebie jako autora poematu, lecz napisał: *Zhōu Xingsì cìyùn* 周興嗣次韻, gdzie termin *cìyùn* 次韻 oznacza ‘spisanie utworu na kanwie innego (już istniejącego), kompilację’. Obecnie wiadomo, że termin ten w VI wieku nie miał znaczenia kompilacji, a użyty został w znaczeniu ‘ułożony ze zbioru znaków’, lecz zasugerować to mogło późniejszym badaczom, że oparł się on na wcześniejszym utworze. Próbowano więc znaleźć ów pierwowzór, nazywany niekiedy *Gǔqiānzìwén* „Stara księga tysiąca znaków”

⁵ Jedna z tzw. dynastii południowych, które panowały na terenie dzisiejszych Chin w latach 420–589.

⁶ T. Ogawa, A. Kida, *Senjimon, Księga tysiąca znaków*, Iwanami Shoten, Tokio 2003, s. 392.

⁷ Kroniki te powstały w VII wieku, odpowiednio w latach 629–635 i 659.

⁸ Nie wszyscy są jednak zgodni co do autorstwa kaligrafii – według *Sòngshǐ* (*Historii dynastii Sòng*, 宋史), zmarły w 997 roku cesarz Tàizōng 太宗 twierdził, iż Zhōu Xingsì użył znaków, które zostały wyrte za czasów Trzech Królestw (*Sānguó*, 三国) w kraju Wèi 魏 przez Zhōng Yáo 鍾繇 (jap. Shōyō, 151–230). Żyjący w drugiej połowie VI wieku Lǐ Xuan 李暹 (jap. Ri Sen), autor przedmowy do *Księgi Tysiąca Znaków*, uważał nawet, że Zhōng Xuan jest jej autorem.

⁹ Żyjący w tym samym czasie co Lǐ Chuò, kronikarz Wéi Xuàn 韋絢 przekazuje identyczną historię, lecz według niego twórcą poematu był nie Zhōu Xingsì, ale inny znany wówczas mistrz pędzla Yīn Tiěshí 殷鉄石. Według jeszcze innych przekazów cesarz Wǔ nakazał Zhōu Xingsì napisać poemat, a następnie Yīn Tiěshí miał go jedynie przepisać, mając za wzór kaligrafię Wáng Xīzhī. Zob. T. Ogawa, op.cit., s. 387–388.

¹⁰ Polityk i uczonec żyjący w XI wieku za czasów Północnej Dynastii Sòng 北宋.

古千字文 (jap. *Kosenjimon*)¹¹. Jednak mimo że przed *Księga tysiąca znaków* powstało kilka kompendiów pisma o podobnym charakterze, to hipotezy o jego wcześniejszym pochodzeniu czy o istnieniu *Starej księgi tysiąca znaków* są uznawane za mało wiarygodne i nie ma na ich poparcie niezbitych dowodów¹².

Popularność i rozpowszechnienie się *Księgi tysiąca znaków* w Azji Wschodniej

Podręczniki służące do nauki znaków pisane były już przed czasami dynastii Hàn – były to ‘zbiory znaków’ *jizi* 集字 służące do nauki czytania i pisania¹³. Napisana na dworze południowej dynastii Liáng *Księga tysiąca znaków* wkrótce jednak wyparła tamte kompendia, o czym dowiadujemy się między innymi z komentarza do poematu autorstwa Lǐ Xiána 李暹¹⁴.

Wspomniani już wcześniej tangowscy kronikarze, Wéi Xuàn 韋絢 oraz Lǐ Chuò 李綽, podają, że do rozpowszechnienia *Księgi tysiąca znaków* przyczynił się za czasów dynastii Suí 隋 (lata 581–619) mnich Zhì Yǒng 智永¹⁵, który stworzył, dziś traktowany jako podstawowy, odpis poematu. Jak głosi legenda, miał on wspiąć się na drzewo wiśni rosnące przy pewnej świątyni i, siedząc na nim przez ponad czterdzieści lat, przepisać tekst *Księgi tysiąca znaków* osiemset razy. Kopie jego autorstwa zawierały dwie wersje tekstu prowadzone równolegle: napisane stylem pisma wzorcowego *kāishū* 楷書 (jap. *kaisho*) i ‘pisma trawiastego’ *cǎoshū* 草書 (jap. *sōsho*). Zatytułowane były *Zhēncǎo qiānzìwén* „Księga tysiąca znaków [spisana] stylem wzorcowym i trawiastym” 真草千字文.

Głównym powodem popularności, jaką zyskała sobie *Księga...* w całym regionie Azji Wschodniej było piękno kompozycji poematu i języka, którym został napisany. W wypadku wcześniejszych poematów tego typu, ich twórcy starali się przede wszystkim sprostać zadaniu wykorzystania wszystkich znaków z określonego zbioru tylko jeden raz, co sprawiało, że część wersów była nie do końca poprawna gramatycznie czy stylistycznie. Pracowało też często nad nimi wielu autorów, co nie sprzyjało ani spójności tekstu, ani jego treści.

¹¹ Są to wersje, w których zmienione zostały na przykład dwie pierwsze tetrazy i przestawiona jest kolejność całego poematu. Zob. T. Ogawa, op.cit., s. 390.

¹² Ibidem, s. 392.

¹³ Przykładem może być tu popularny *Jijiùpiān* 急就篇 pochodzący z 48 p.n.e. – 33 n.e., również w formie poematu, autor zbiorowy. Ibidem.

¹⁴ Jap. Ri Sen, służył na Dworze Północnym. Zob. ibidem, s. 398.

¹⁵ Jap. Chiei. Zhì Yǒng uważany jest za potomka Wanga Xīzhī w siódmym pokoleniu. Najprawdopodobniej nie posiadał on jednak oryginału i za wzór przy kopiowaniu posłużyły mu prawdopodobnie *jizi* 集字 ‘zbiory znaków’ – czyli pisma zawierające wzory ideogramów pędzla mistrzów kaligrafii z minionych epok. Zob. ibidem, s. 400–401.

Ryc.1. Pierwsze strony *Zhēncǎo qiānzìwén* „Księgi tysiąca znaków [spisanej] pismem wzorcowym i trawiastym” 真草千字文 pędzla mnicha Zhi Yōnga

Wielką zaletą *Księgi tysiąca znaków* w porównaniu z innymi tego typu kompendiami było też wprowadzenie w niej wątków zaczerpniętych z legend, opowieści i zapisków historycznych, które z pewnością mogły żywiej zainteresować ówczesnych czytelników. Tekst ten był też wygodny do odczytywania na głos i łatwo można się go było uczyć na pamięć. Jak się dowiadujemy z kroniki *Liáng shū*, *Pisma Dynastii Liáng*, 梁書, już w czasach cesarza Wǔ powstawały różne komentarze do poematu, co wskazuje, że *Księga...* często czytano i uważano jej treść za istotną.

Innym powodem popularności poematu mógł być też wielki entuzjazm do nauki nowego stylu pisma trawiastego, którego miłośnikami stawali się także cesarze (na przykład wspomniany już cesarz Tàizōng z północnej dynastii Sòng). Niezależnie od tego trzeba przyznać, że *Księga tysiąca znaków* była napisana niezwykle pięknie, a jej egzemplarze stawały się nie tylko podręcznikami, ale również cenionymi dziełami kaligrafii¹⁶.

Tekst *Księgi tysiąca znaków* będącej podręcznikiem do nauki czytania i pisania, był często opracowywany w sposób, w jaki uczynił to Zhi Yōng, z tym że równolegle mogło występować kilka stylów kaligraficznych. Dzięki temu poemat ten pełnił także funkcję swego rodzaju słownika stylów kaligraficznych. Powyżej przedstawiony został fragment *Liùtǐ qiānzìwén*, czyli *Księgi tysiąca znaków w sześciu stylach*, 六体千字文, autorstwa Zhào Mèngfū 趙孟頫, księcia z dynastii Sòng żyjącego w latach 1254–1322. Możemy tu zobaczyć dwa style pieczęciowe, styl kancelaryjny, bieżący, wzorcowy i trawiasty¹⁷.

¹⁶ Ibidem, s. 406.

¹⁷ A. Tōdō, *Kanji no kako to mirai*, Iwanami Shinsho, Tokio 1982, s. 84.

Z czasem *Księga tysiąca znaków* stała się powszechnie znana na tyle, że jej tekst zaczął być adaptowany do nowych funkcji – na przykład poszczególnych ideogramów stanowiących treść poematu używano do liczenia (wyliczania, porządkowania), w podobny sposób, jak w języku japońskim postępuje się z poematem *Iroha uta* 伊呂波歌.

Ryc. 2. *Liùtǐ qiānzìwén*, *Księga tysiąca znaków* w sześciu stylach, 六体千字文, pierwsze dwie strony

W XI wieku powstał także „dalszy ciąg” *Księgi tysiąca znaków* – *Xù qiānzìwén*, *Kontynuacja Księgi tysiąca znaków*, 續千字文, dzięki czemu zakres liczb, które mogły zostać zapisane, rozszerzył się o kolejny tysiąc. Twórca owej kontynuacji twierdził, że dzięki złożeniom znakowym można było w ten sposób liczyć nawet do dwóch milionów¹⁸.

Także wielu mistrzów pędzla, począwszy od Ōuyáng Xiū 歐陽詢 (557–641), włączało tekst *Księgi tysiąca znaków* do swoich antologii i kompendiów sztuki kaligraficznej. *Księga...* doczekała się też wyrycia w kamieniu w 1109 roku.

¹⁸ Brak jednak dowodów na to, że w praktyce wykorzystywano ten sposób liczenia do dwóch milionów, choć powstawały kontynuacje owego „dalszego ciągu”, np. *Sānxù qiānzìwén* – *Trzecia kontynuacja księgi tysiąca znaków*, 三續千字文. Zob. T. Ogawa, op.cit., s. 406–407.

Warto wspomnieć też o przekładach na języki, w których nie używano znaków chińskich – już w VII lub VIII wieku *Księga...* w tłumaczeniu na sanskryt służyła jako podręcznik do nauki tego języka. W paryskiej kolekcji Pelliotta znalazł się także egzemplarz, na której wartość fonetyczna chińskich ideogramów została zapisana pismem tybetańskim. Służył on zapewne do nauki języka chińskiego przez Tybetańczyków¹⁹.

Pojawienie się *Księgi tysiąca znaków* w Japonii

W czasach dynastii Táng 唐 *Księga tysiąca znaków* szybko stała się popularna wszędzie tam, gdzie posługiwano się ideogramami chińskimi. Według przekazów zamieszczonych w *Kojiki*, *Księdze dawnych wydarzeń*, 古事記, do Japonii sprowadził ją w 16. roku panowania cesarza Ōjina 応神天皇 pochodzący z kraju Kudara 百濟²⁰ uczony koreański Wani Kishi 和邇吉師²¹. Według tego przekazu miał on przywieźć do Japonii jedenaście zwojów: dziesięć z *Dialogami konfucjańskimi* i jeden z *Księgą tysiąca znaków*.

Ryc. 3. *Księga tysiąca znaków* z czasów Dynastii Ming, zapisana w czterech stylach: małopieczyciowym, wzorcowym, kancelaryjnym i bieżącym – fragment z pismem małopieczyciowym (strona lewa) i bieżącym (strona prawa)

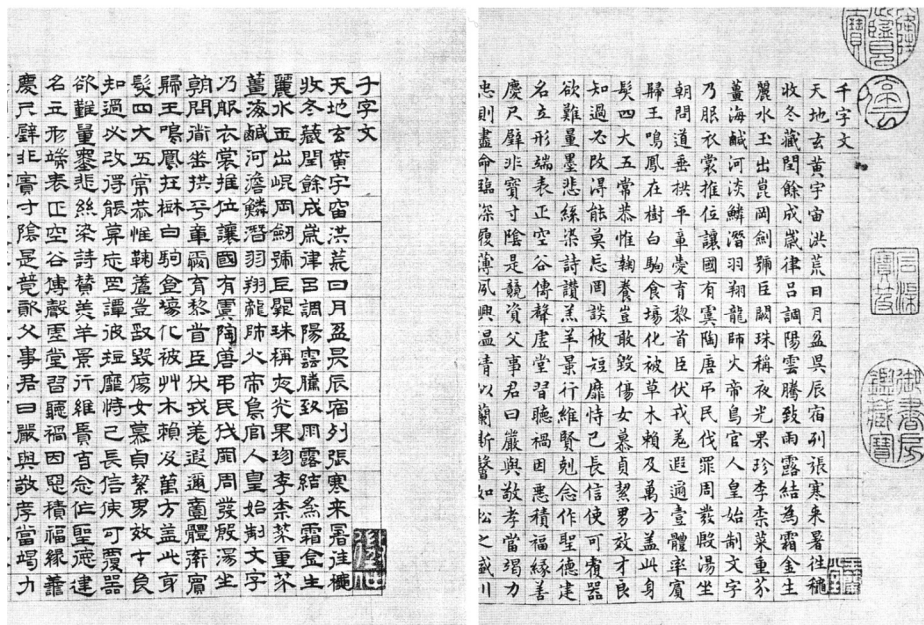
¹⁹ Ibidem, s. 405.

²⁰ Kor. Paekche, istniało do połowy VII wieku na zachodnich terenach dzisiejszej Korei Południowej.

²¹ Podana tu wzmianka pochodzi z kroniki *Kojiki*. W innej kronice, *Nihon shoki* (*Kronika japońska*, 日本書紀), jego nazwisko zapisywane było następującymi ideogramami: 王仁.

Obecnie przypuszcza się, że cesarz Ōjin panował w VI wieku, ale do końca okresu Edo Japończycy polegali na rachubie lat, według której cesarz Ōjin panował na przełomie III i IV wieku n.e., co oznaczało, że *Księga tysiąca znaków* pojawiła się w Japonii kilkaset lat przed narodzinami jej domniemanego autora, Zhōu Xingsi. Problem ten tłumaczono wcześniej w ten sposób, że na tereny Japonii miał dotrzeć wówczas *Kosenjimon*, czyli *Stara księga tysiąca znaków* 古千字文, albo że był to inny poemat służący do nauki znaków spośród wspomnianych już „zbiorów znaków” *jizi* 集字. Obecnie jednak nie ma wątpliwości, że przyczyną tej rozbieżności jest celowo błędna, przesuwająca panowania pierwszych cesarzy o kilkaset lat wcześniej, interpretacja dat japońskiego kalendarza, której dokonywano w celu podbudowania autorytetu władcy, oraz że w VI wieku do Japonii dotarł prawdopodobnie jeden z licznych odpisów autorstwa mnicha Zhi Yōnga (o którym mowa była już wcześniej)²².

Inne zapiski świadczące o obecności *Księgi tysiąca znaków* w Japonii odnalezione zostały w znajdującym się w Narze skarbcu *Shōsōin* 正倉院, a mianowicie w zabytku znanym pod nazwą *Tōdaiji kenmotsu chō* – *Księdze darów dla Wielkiej Świątyni Wschodu*, 東大寺献物帳. Zapiski te, pochodzące z połowy VIII wieku świadczą o przechowywaniu w cesarskim skarbcu egzemplarza *Shinsō senjimon* 真草千字文.

Ryc. 4. *Księga tysiąca znaków* z czasów Dynastii Míng, zapisana w czterech stylach: małopieczęciowym, wzorcowym, kancelaryjnym i bieżącym – fragment z pismem kancelaryjnym (strona lewa) i pismem wzorcowym (strona prawa)

²² Ibidem, s. 400.

Na terenie dzisiejszej Japonii odnajdujemy także jeszcze wcześniejsze świadectwa obecności poematu. Wykopaliska dokonane na terenie cesarskich rezydencji Heijōkyū 平城宮 oraz rezydencji rodu Fujiwara 藤原, które powstały w pierwszych dziesięcioleciach VIII wieku, pozwoliły odnaleźć drewniane deseczki *mokkan* 木簡 z zapisanymi fragmentami poematu. Świadczy to o tym, że już w Japonii okresu Nara kompendium to mogło być znane i wykorzystywane w celach dydaktycznych²³.

W kolejnym dokumencie, *Nihonkoku genzaisho mokuroku*, *Spis ksiąg znajdujących się obecnie w Japonii*, 日本国現在書目録 (pochodzącym z około 890 roku) wymienionych jest sześć rodzajów *Księgi tysiąca znaków* z adnotacjami i tłumaczeniem. W Japonii okresu *Nambokuchō* 南北朝, Dworu Południowego i Północnego (1336–1392), funkcjonowały już odpisy z dołączonym do nich osobno tłumaczeniem sinojapońskim.

Ryc. 5. Drewniane deseczki *mokkan* znalezione w okolicy cesarskiej stolicy z okresu Nara

Podobnie jak na kontynencie, w Japonii powstawały teksty nawiązujące do *Księgi*. Żyjący w latach 1048–1139 rachmistrz na dworze w Heian, Miyoshi Tameyasu 三善為康 napisał, podobnie jak było to w Chinach, *Zoku senjimon*, *Kontynuację księgi tysiąca znaków*, 続千字文, a w 1293 roku Koremune Tokiyoshi 惟宗時俊 napisał podręcznik zatytułowany *Ika senjimon*, *Księgę tysiąca znaków dla medyków*, 医家千字文. Zawierał on terminy medyczne i miał on ułatwiać medykom naukę pojęć tradycyjnej sztuki leczenia chorób²⁴.

***Księga tysiąca znaków* w nowożytnej Japonii: okres Edo i współczesność**

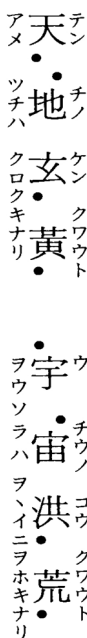
W okresie Edo 江戸 (lata 1600 lub 1603–1867) *Księga tysiąca znaków* była wykorzystywana do nauki w *terakoya* 寺子屋 – szkołach przyświątynnych²⁵. *Terakoya* tworzone były na bazie buddyjskich szkół przyświątynnych już od okresu Heian. Początkowo były przeznaczone jedynie dla dzieci z rodzin samurajskich i możnych rodów, ale wraz ze

²³ Ibidem, s. 403.

²⁴ Ibidem, s. 408.

²⁵ Zob. K. Tanaka, *Kyōiku to gakumon*, „Yoake no mae” no kyōiku to shisō, „Nauczanie i nauka, Myśl i nauczanie *Przed świtem*” 教育と学問、「夜明けの前」の教育と思想 [w:] *Nihon bunka no rekishi*, „Historia kultury japońskiej” 日本文化の歴史, t. 10, *Edo* 江戸, Shōgakukan, Tokio 1985.

wzrostem znaczenia i zamożności mieszczan w okresie Edo, pojawiało się coraz więcej tego typu szkół – już nie tylko w miastach, ale i na terenach wiejskich²⁶. *Księga tysiąca znaków*, tekst liczący sobie wówczas już około tysiąc lat, był czytany dopiero

Ryc. 6. *Księga tysiąca znaków*, pierwsza tetradą z dodanymi odczytaniami japońskimi typu *monzen yomi*

po kilku latach nauki. Prawdopodobnie uczono się z niej przede wszystkim kaligrafii oraz umiejętności czytania klasycznych chińskich tekstów. Nie wszyscy uczniowie jednak osiągnęli taki poziom wiedzy – najczęściej tego rodzaju edukację przechodziły głównie dzieci samurajskie²⁷. Działalność *terakoya* zakończyła się dopiero w 1872 roku w okresie Meiji, kiedy rząd ustanowił obowiązujący w całym kraju *gakusei*, ‘system nauki’ 学制, a uczęszczanie do szkół publicznych stało się obowiązkowe.

Współcześnie *Księga tysiąca znaków* jest jedynie zabytkiem piśmiennictwa. Z obserwacji autora niniejszego artykułu oraz z wielu rozmów z Japończykami wynika, że zarówno starsi, urodzeni przed wojną, jak i młodszy z nich nie znają jej tytułu ani treści. Wyjątkiem są osoby, które interesują się klasyczną literaturą chińską oraz osoby uczące się kaligrafii. *Księga...* jako tekst, którego kopie są dziełem mistrza Wánga Xīzhī, była i nadal jest jednak przepisywana przez innych kaligrafów, którzy traktują ją jako atrakcyjny wzór do ćwiczenia – choć większość pragnących naśladować kształty znaków napisanych pędzlami mistrzów nie ma świadomości treści, które one niosą²⁸.

Interesujące jest także to, że pomimo dobrej znajomości i popularności *Księgi tysiąca znaków* już w okresie Nara, Japończycy wciąż podejmują nowe próby interpretacji tekstu i komentują niedostatecznie zrozumiałe jego fragmenty. A przecież to właśnie ten klasycznociński tekst przyczynił się w znacznym stopniu do wprowadzenia ideogramów chińskich do systemu zapisu języka japońskiego²⁹.

Japońskie przekłady *Księgi tysiąca znaków*

Dla pełniejszego poznania całej tradycji piśmiennictwa japońskiego cenne są przekłady *Księgi tysiąca znaków* – zarówno te dokonane kilkadziesiąt lat temu, jak i współczesne. Są one również interesujące z punktu widzenia badań nad procesem powstawania paradygmatu translatorycznego klasycznej chińszczyzny oraz ugruntowania sino-japońskiego podsystemu gramatycznego w języku japońskim.

²⁶ W Edo na przełomie XVIII i XIX wieku około 70% dzieci uczyło się w *terakoya* – Japończycy byli więc społeczeństwem dobrze wykształconym. Szacuje się, że około 50% mężczyzn i 20% kobiet było piśmiennych i potrafiło wykonywać proste rachunki.

²⁷ W *terakoya* nauczyciele dobierali podręczniki do możliwości uczniów.

²⁸ Nomura, op.cit., s. iv (wstęp).

²⁹ R. Huszcza, M. Ikushima, J.Majewski, *Gramatyka japońska*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2003, t. I, s. 124.

Początkowo percepcja chińskich tekstów klasycznych przez Japończyków, a więc także i *Księgi tysiąca znaków*, polegała na odczytywaniu zawartych w nich kolejnych ideogramów (z jednoczesnym zapożyczeniem z języka chińskiego również ich wartości fonetycznej), a następnie na tłumaczeniu ich za pomocą dokładnych synonimów japońskich. Za każdym razem powstawała więc swego rodzaju definicja semantyczna kolejnego morfemu. W ten sposób zaczęły się tworzyć regularne synonimiczne odpowiedniki morfemów *kango* 漢語 w postaci morfemów i leksemów rodzimych, a przyporządkowanie to miało trwały charakter³⁰. Sytuacja ta umożliwiła wykształcenie się odrębnego systemu odczytywania klasycznego tekstu chińskiego przez Japończyków. Polegał on na tym, że w klasycznochińskim tekście zaznaczano specjalnymi symbolami kolejność odczytywania ideogramów tak, aby była ona zgodna z szykiem zdania japońskiego. Dopisywano też w formie dodatkowych głos japońskie partykuły wskazujące na przypadki gramatyczne rzeczowników i wartości czasu i trybu orzeczeń. Wykształcony w ten sposób system odczytywania klasycznochińskiego tekstu, zwany *kanbun* 漢文, dosł. ‘chiński tekst’, jest stosowany po dziś dzień. Za jego pomocą *Księga tysiąca znaków* była odczytywana w przeszłości i jest współcześnie.

To interesujące zagadnienie przybliżone zostanie tu pokrótce na przykładzie dwóch opracowań *Księgi tysiąca znaków*, autorstwa T. Ogawy i S. Nomury, dzięki którym można zrozumieć mechanizm tłumaczenia tekstu na język japoński klasyczny i współczesny³¹. Pomimo że jest to przekład z języka obcego, przeznaczony dla Japończyków, to dzięki ustalonej pozycji podsystemu sinojapońskiego we współczesnej japońszczyźnie, możliwe jest samodzielne dotarcie przez czytelnika do tego tekstu ze zrozumieniem, w stopniu, jakiego nie doświadczy Polak sięgający na przykład do tekstu *Iliady* Homera.

Tłumaczenie Ogawy jest popularnym opracowaniem *Księgi tysiąca znaków*, które powstało w 1984 roku i doczekało się kilkunastu wznowień w postaci popularnych wydań w małym formacie. Mimo takiej formy opracowanie to ma charakter wnikliwego filologicznego studium tekstu. Autor podaje tłumaczenie na język japoński klasyczny, współczesny oraz obszernie komentarze do tekstu; zamieszcza też wyczerpujące informacje o powstaniu *Księgi tysiąca znaków*.

W swoim opracowaniu Ogawa przedstawia tekst oryginału, porządkując go w układzie dwutetradowym³² i podając poniżej tekstu oryginalnego przekład na język klasycznojapoński. Obok umieszcza przekład na język współczesny, własnego autorstwa.

Co ciekawe, tłumacząc tekst, Ogawa wykorzystuje klasyczne, pochodzące z VI wieku komentarze Li Xiana, które umieszcza po każdej parze tetrad, a następnie podaje krytycznemu opracowaniu, opierając się na klasykach z epoki, księgach konfucjańskich, *Księdze pieśni*, *Księdze Láozi* i innych.

³⁰ Ibidem.

³¹ T. Ogawa 小川環樹, A. Kida 木田章義, *Senjimon, Księga tysiąca znaków* 千字文, Iwanami Shoten 岩波書店, Tokio 2003; S. Nomura 野村茂夫, *Senjimon o yomitoku, Odczytanie Księgi tysiąca znaków* 千字文を読み解く, Taishūkan Shoten 大修館書店, Tokio 2005.

³² Tetrazy poematu związane są ze sobą parami na zasadzie poprzednika i następnika; ten sposób kompozycji jest konsekwentnie realizowany w całym utworze.

Źródłem przekładu na język klasyczny Ogawy był japoński tekst *Senjimon onketsu*, *Ustalenie odczytania Księgi tysiąca znaków*, 千字文音決, z 1232 roku³³. Podany w nim jest zapis fonetyczny oraz przekład na klasyczny język japoński tekstu *Księgi tysiąca znaków*. Warto zatrzymać się przy tym zagadnieniu, gdyż tekst klasycznochiński jest opracowany w *Senjimon onketsu* w bardzo oryginalny sposób, który nosi nazwę *monzen'yomi* 文選読. Charakteryzuje się on tym, że po prawej stronie znaków tekstu poematu zapisane jest ich sinojapońskie, a po lewej synonimiczne odczytanie japońskie. Oba sposoby odczytania skompilowane są następnie w jedno zdanie klasycznojapońskie, w którym podane jest odczytanie sinojapońskie dwuznakowego złożenia, a następnie podany jest jego odpowiednik japoński³⁴.

Pierwszy wers poematu (ryc. 6) odczytać zatem należy w następujący sposób:

- (1) テンチのあめつちは、ゲンコウとくろく、きなり
TENCHI no ametsuchi wa, GENKŌ to kuroku, ki nari
'Niebo jest czarne, ziemia żółta'

Jak widać na przykładzie, synonimy rodzime są połączone z sinojapońskim odczytaniem morfemów oryginału partykułą *no* w wypadku użycia w przekładzie japońskiego wyrażenia rzeczownikowego lub partykułą *to* w wypadku przekładu na rodzimą formę czasownikową. Partykuły te pełnią więc w tym wypadku funkcję swego rodzaju przytoczenia.

Otrzymane zdanie klasycznojapońskie zawiera w sobie jednocześnie interpretację semantyczną morfemów *kango* w postaci ich odpowiedników synonimicznych, a jednocześnie, ze względu na budowę zdania japońskiego, dodane są tu partykuły tematu, przytoczenia – włączające złożenia *kango* do struktury zdania klasycznojapońskiego. W ten oto sposób sam przekład zachowuje lapidarność, a często także układ oryginału.

Podając własne tłumaczenie na japoński język współczesny, Ogawa stosuje naturalny dla współczesnego zdania japońskiego szyk rozbijając strukturę tetrad.

- (1) 天の色は黒く、地の色は黄色であり
ten no iro wa kuroku, tsuchi no iro wa kiiri de ari

Aby jednak nie utracić wielości znaczeń znaków użytych w *Senjimonie*, Ogawa często podaje dodatkowo ich eksplikacje znaczeniowe. Zwykle znaczenia te opisuje sam, czasem sięgając też do definicji zawartych na przykład w klasycznochińskim traktacie *Shuōwén jiězì* „Objaśnienie pisma i tłumaczenie znaków” 說文解字. Dzięki temu czytelnik japoński ma możliwość poznania różnych odcieni znaczeniowych użyć danego znaku w innych tekstach.

W ten sposób można przeczytać sam tekst bez dodatkowego wczytywania się w komentarze i objaśnienia. Wydaje się, że Ogawa nie starał się w przekładzie na

³³ Właściwie jego kopia, wykonana w 1694 roku przez Chikae Iehiro 近衛家. Zob. T. Ogawa, op.cit., s. 421–424.

³⁴ Ibidem, s. 421–424.

język współczesny oddać struktury tetrazy, gdyż chciał uczynić tekst możliwie łatwo zrozumiałym, a rolę bezpośredniego, pozbawionego wszelkich ozdóbek tłumaczenia bliskiego duchowi oryginału, odgrywa w jego opracowaniu tłumaczenie klasyczojapońskie.

Tłumaczenie Nomury jest stosunkowo nowym opracowaniem tekstu, wydanym po raz pierwszy w 2005 roku³⁵. W swoim przekładzie nie korzysta on z historycznych opracowań fonetycznych, takich jak *Senjimon onketsu*, lecz podaje odczytania poszczególnych ideogramów we współczesnej postaci *kany*. Inaczej też niż Ogawa, nie używa znaków *katakany* do zapisu czytań sinojapońskich.

Nomura w swoim tłumaczeniu stawia sobie za cel przybliżenie czytelnikowi tekstu poematu, a jednocześnie próbuje wyjaśnić znaczenie i etymologię każdego znaku. Korzysta w tym celu z prac S. Shirakawy, głównie jego słownika *Jitō 字統* z 1984 roku³⁶. Często też przedstawia omawiane znaki na przykładzie ich użycie w konkretnych fragmentach klasyki chińskiej, na której temat dysponuje rozległą wiedzą. Musimy bowiem pamiętać, że w tekście książki pojawiają się dość licznie bezpośrednie nawiązania do najbardziej znanych fragmentów klasyki chińskiej lub ich parafrazy. Taki zresztą był też cel twórcy *Księgi tysiąca znaków* – zaznajomienie czytelników z chińskim dziedzictwem literackim, z jego głównymi pojęciami, bohaterami i dziejami.

Oto przykład tłumaczenia pierwszego wersu podanego przez Nomurę, który ogranicza się tu w zasadzie do podania sinojapońskiego odczytania tetrazy.

(1) てんちげんこう *tenchi genkō*

Przekład na klasyczojapoński Nomury jest bardzo oszczędny leksykalnie, zachowuje strukturę i lapidarność czteroznakowców, wykorzystując jednak japoński szyk zdania, kiedy wymaga tego składnia tetrazy, na przykład:

(42) 男效才良 *dankō sairyō* ‘mężczyźni uczą się niezwykłych umiejętności’

tłumaczy jako:

おとこは、さいりょうにならう *otoko wa, sairyō ni narau*³⁷

Przekład Nomury na język współczesny ma nieco inny charakter. Przyglądając się powyższymi przykładom widać, że podobnie jak Ogawa, Nomura, tłumacząc zdania na współczesny język japoński, umieszcza w nich sporo dodatkowych informacji

³⁵ S. Nomura 野村茂夫 jest filozofem zajmującym się chińskimi klasykami, literaturoznawcą oraz mistrzem kaligrafii.

³⁶ S. Nomura, op.cit., s. iv (wstęp).

³⁷ Ogawa podaje do tego wersu następujące tłumaczenie zaczerpnięte z *Onketsu senjimon*: をのこはサイリヤウとしわざのよからんことをならへ *onoko wa SAIRYŌ to shiwaza no yokaran koto o narae*.

o charakterze komentarza. W ten sposób można zrozumieć tekst i jego kontekst, nie zagłębiając się w objaśnienia tłumacza.

(1) 天の色は玄、地の色は黄 *ama no iro wa gen, chi no iro wa kō*
'niebo ma kolor czarny, ziemia ma kolor żółty'

Obaj tłumacze traktują więc przekład na język klasyczny japoński jako zachowujący charakter oryginału poematu, który wymaga wyjaśnienia, a przekład współczesny jako niezależny, w pełni samodzielny przekład, w którym zawarte są wszystkie informacje potrzebne do prawidłowego zrozumienia jego i jego kontekstu.

*

Wprawdzie *Księga tysiąca znaków* napisana była jako podręcznik przeznaczony dla wysoko urodzonych adeptów stawiających pierwsze kroki w nauce pisma chińskiego, to jednak współcześnie jest dla nas interesująca jako źródło poznawcze ze względu na jej funkcje głównego narzędzia przekazu i adaptacji systemu zapisu ideogramów chińskich do języków krajów Azji Wschodniej należących do *kanji bunkaken* – kręgu kulturowego znaków chińskich. Dzięki niej samej i jej różnym wersjom językowym, a także jej opracowaniom i analizom, możemy prześledzić mechanizmy asymilowania chińskiego systemu pisma ideograficznego do zapisu języków obcych typologicznie klasycznej chińszczyźnie i poznać szczególnego rodzaju kulturę piśmienniczą wraz z jej obudową scholastyczną, która została silnie ugruntowana w całej kulturze regionu.

Współcześnie jedynie w Japonii utrzymał się prymarny mieszany system pisma z zasadniczym udziałem systemu ideograficznego adaptowanego z języka chińskiego. Dzięki temu *Księga tysiąca znaków* jest dla Japończyków wciąż stosunkowo łatwa w odczytywaniu, a dzięki zakorzenieniu się w kulturze japońskiej chińskiej „kultury znaków”, jej treści nie są im obce. Zachodniego czytelnika zaskoczyć może, jak wiele ideogramów, którymi zapisana została niemal tysiąc pięćset lat temu *Księga tysiąca znaków*, jest wciąż w codziennym użyciu, często w niezmienionej postaci.

Bibliografia

- Atsugi T. 阿辻哲次, *Kanji no rekishi, Historia znaków chińskich 漢字の歴史*, Tai-shūkan Shoten 大修館書店, Tokio 1993.
- Huszczka R., *Kambun Tetrads in Japanese and Other East Asian Languages* [w:] *Rocznik orientalistyczny*, t. III, z. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2, s. 137–149.
- Huszczka R., *Tetrydy klasycznochińskie w japońszczyźnie – wielosystemowość i współsystemowość wschodnioazjatycka* [w:] *Japonica*, t. 13, Nozomi, Warszawa 2000, s. 47–48, Huszczka R., Ikushima M., Majewski J., *Gramatyka japońska*, t. 1–2, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2003.
- Karlgren B., *Sound and Symbol in Chinese*, Hong Kong University Press 1971.

- Kōsaka J. 香坂順一, *Chūgokugogaku no kiso chishiki, Podstawowa wiedza o językoznawstwie chińskim* 中国語学の基礎知識, Kōseikan 光生館, Tokio 1971.
- Künstler M.J., *Mitologia chińska*, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1981.
- Künstler M.J., *Języki chińskie*, Wydawnictwo Akademickie DIALOG, Warszawa 2000.
- Künstler M.J., *Pismo chińskie*, PWN, Warszawa 1970.
- Künstler M.J., *Selected papers in Chinese linguistics*, Komitet Nauk Orientalistycznych PAN, Poznań 2005.
- Morton W.S., Lewis C.M., *Chiny, Historia i kultura*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007.
- Nomura S. 野村茂夫, *Senjimon o yomitoku, Odczytanie Księgi tysiąca znaków* 千字文を読み解く, Taishūkan Shoten 大修館書店, Tokio 2005.
- Słupski Z., *Wczesne piśmiennictwo chińskie*, Agade, Warszawa 2001.
- Tanaka K., *Kyōiku to gakumon, „Yoyake no mae” no kyōiku to shisō* [w:] *Nihon bunka no rekishi*, t.10 *Edo*, Shōgakukan, Tokio 1985.
- Tōdō A. 藤堂明保, *Kango to Nihongo, Klasyczny język chiński a język japoński* 漢語と日本語, Shūei Shuppan 修栄出版, Tokio 1969.
- Tōdō A. 藤堂明保, *Kanji no kako to mirai, Przeszłość i przyszłość znaków chińskich* 漢字の過去と未来, Iwanami Shinsho 岩波新書, Tokio 1982.
- Tōdō A. 藤堂明保, *Kanji to sono bunkaken, Znaki chińskie i ich krąg kulturowy*, 漢字とその文化圏, Kōseikan 光生館, Tokio 1974.
- Ō S. 王占華, *Chūgoku gogaku gairon, Wprowadzenie do językoznawstwa chińskiego* 中国語学概論, Surugadai Shuppan 駿河台出版, Tokio 2004.
- Ogawa T. 小川環樹, Kida A. 木田章義, *Senjimon, Księga tysiąca znaków* 千字文 Iwanami Shoten 岩波書店, Tokio 2003
- Okajima A. 岡島昭浩, „*Kanjibunkaken*” to wa, *Czym jest „krąg kulturowy znaków chińskich”*, 『漢字文化圏』とは,
<http://uwazura.up.seesaa.net/image/89AA938791E498p.pdf>
(dostęp: 20.05.2008).